

## „...e lant még érdekesebbet, mint tanítóját, nem zengett úgysem idáig”

*A humanista nevelő: Guarino da Veronese arcképe a humanista költő, Janus Pannonius verseinek tükrében*

*A 14–15. század Itáliájából elinduló reneszánsz, illetve humanizmus olyan kulturális és ezen belül pedagógiai program, melyre szinte már közhelyszerűen hozzáértjük az emberközpontúság és az individuum fogalmakat.*

A nevelés szempontjából figyelemreméltó, hogy a humanizmus a tudományoknak egy fontos, de igencsak körülhatárolt területét fejlesztette tovább: a *studia humanitatis*, melybe a grammatika, a retorika, a történelem, a költészet és az erkölcsan tartozott. Az *erudit*ot, a tudást, a műveltséget találjuk a nevelés középpontjában: az *ars humanitatis*, a humán műveltség megszerzése, illetve átadása a legfőbb elérendő célja a humanista nevelésnek. A reneszánsz ember ténylegesen hitt e műveltséganyag nevelő, személyiséggazdagító hatásában. Mindenekelőtt az antik: görög és latin klasszikus szerzők műveivel való élményszerű foglalkozás humanizáló, emberi értékekkel gazdagító hatásában bíztak. Az ókori görögökhöz hasonlóan a reneszánsz humanisták is hittek az esztétikai élmény jellemfejlesztő hatásában. És nem utolsósorban praktikus okok is vezették őket: a közszolgálat betöltéséhez fontos és szükséges kifejező ékesszólás elsajátítása, melyet a közéleti szerepet, közhivatalt vállaló ember nem nélkülözhetett, nemkülönben az „udvari ember”-től, mint ahogyan ezt a reneszánsz embereszményt Baldassare Castiglione gróf híres művében, az *Il Cortegiano*ban (azaz az *Udvari ember*ben) a főúri illetant összefoglaló és kanonizáló könyvében megírta. Az udvari ember első lényeges vonása a sokoldalúsága: *uomo universale*, azaz mindenoldalúan harmonikusan fejlett férfiú legyen. A kor által ily módon megkövetelt műveltség elsajátítsa mind-mind a humanista nevelés egyoldalúságát igazolja.

A reneszánsz világfelfogása, emberképe, gyermekszemlélete legjobban a főúri gyermekek nevelésében tükröződött. A humanista szellemű nevelők a középkor zord, rigorózus gyermekképen túllépve közvetlenebb, bensőségesebb viszonyt igyekeztek kialakítani neveltjükkel, ahogyan ezt Vittorino da Feltre (1378–1446), a Gonzaga örgrófok nevelője is tette. Szerinte a gyermek igényli a derűt, a vidámságot; s a félelemmel teli, nyomasztó légkör akadály a eredményes nevelésnek. Mélyen emberi, szeretetteljes kapcsolatot igyekezett kialakítani növendékeivel, akik között szegény gyermekek is voltak. Ennek jeleként a mantovai kastélynak azt a szárnyát, ahová a tanítványait a közös foglalkozásokra össze szokta gyűjteni *Casa Giocosának*: a *Vidámság Házának* nevezte. Felismerte, hogy a gyermek életeleme a mozgás, a csevegés, a játék, melyben növendékeinek bőségesen volt része. Pedagógiájában fontos helyet foglalt el a kastély parkjában való játék, természetben tett séta, a kirándulás és általában a gyermek spontán, felszabadult tevékenysége. Rotterdami Erasmus (1469–1536) a legnagyobb németalföldi humanista, hírnevét elsősorban a filológiáért végzett úttörő munkásságáért szerezte, de kora fontos pedagógiai kérdései is foglalkoztatták. Számos műve közül, melyek oktatási-nevelési kérdésekkel is foglalkoznak, legfontosabb *A gyermekek alapos, ugyanakkor barátságos oktatásáról, neveléséről* (De pueris statim ac liberaliter instituendis, 1529), amely már címében is a humanista nevelés legfontosabb irányelveire hívja fel figyelmünket. Fontos gyakorlati segít-

séget nyújtottak a humanista neveléshez Rotterdami Erasmus latin és görög nyelv-tan-könyvei, illetve tananyagrendszere 10–14 éves tanulók számára, melyet *A tanulás, az elemzés és a magyarázat módszere* (De ratione studii ac legendi interpretandique liber, 1512) című tanulmányában ismertetett. Erasmus szerint a gyermek- és ifjúkor a nevelés legalkalmasabb időszaka, ugyanis a gyermekkor a potenciális alaktalanság kora, mely alaktalanságból a nevelőnek kell emberi alakot formálnia, figyelembe véve e kor sajátosságait és a gyermek egyéni adottságait is. Mindezekkel együtt kell a nevelőnek a vallásos érzületre, az illemtudó magatartásra és a klasszikus műveltség elsajátítására nevelnie a gyermekeket.

Juan Luis Vivés (1492–1540) Erasmus spanyol származású tanítványa, pedagógiai elveinek továbbfejlesztője, a humanista pedagógia nagy összegzője; házinevelőként szerzett tapasztalatai alapján alkotta meg a nevelés történetének első didaktikai szintézisét *A tanulmányok rendszere vagy a keresztyén nevelés* (Libri de tradendis disciplinis sive de doctrina Christiana quinque, 1531) címmel. Az oktatás folyamatát két szakaszra osztotta:

– a kezdettől 14 éves korig tart a nyelvek elsajátításának korszaka, melyben nagy hangsúlyt fektet az anyanyelv kiművelésére is;

– a 15–25 éves kor a tudományok tanulmányozásának az ideje.

Ennek az oktatási folyamatnak a nevelés végső céljára kell irányulnia. Vivés pedagógiai eszménye az egészséges, edzett testű, a klasszikus nyelvekben és a természettudományokban egyaránt jártas, erkölcsileg érett, a világban érvényesülni tudó, őszinte, bensőséges vallásos hitű ember. A nevelőnek tervszerűen kell tanulmányoznia a gondjaira bízott minden egyes gyermek képességeit, hajlamait, jellemét, s ezekhez hangolja módszereit, nevelési eljárásait. A gyermekek megfigyelése szerinte ne ötletszerű akció legyen, hanem folyamatos pedagógiai tevékenység.

A felsorolás korántsem teljes, hiszen nem tér ki olyan fontos, nagy hatású szerzőkre, nevelőkre, mint *Francois Rabelais* (1494?–1553), *Michel de Montaigne* (1533–1592), *Filippo Neri* (1515–1535), *Morus Tamás* (1478–1535) és *Rudolf Agricola* (1443–1485) stb. sem.

A humanisták nevelési elvei azonban jó ideig megmaradtak elméleti követelménynek, az iskola csak nagyon lassan fogadta be az újat, a középkori tanulmányi rend erős hagyománya csak fokozatosan hagyta azt érvényesülni. „Az átmenet a hanyatló középkorból a humanizmusba jóval bonyolultabb, mint gondolnánk. Megszoktuk, hogy a humanizmust szembeállítsuk a középkorral, és hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az egyiket fel kell adni a másik kedvéért... Nehezünkre esik elképzelni, hogy a szellem még a középkori gondolat és kifejezés régi formáit ápolta, miközben már tulajdonképpen az antik szépség és bölcsesség felé törekedett. A klasszicizmus nem hirtelen megvilágosodásként jelent meg, hanem a középkori gondolat buja tenyésztében nőtt fel” – hívja fel figyelmünket erre a folyamatosságra és egyben szerves összetartozásra *Johan Huizinga A középkor alkonyában*. De már a 15. század első felében akadt pár lelkes és tudós humanista, aki a szabadságot jobban tűrő magániskolákban megpróbálta a gyakorlatba is átültetni az új elméletet.

---

*Vivés pedagógiai eszménye az egészséges, edzett testű, a klasszikus nyelvekben és a természettudományokban egyaránt jártas, erkölcsileg érett, a világban érvényesülni tudó, őszinte, bensőséges vallásos hitű ember. A nevelőnek tervszerűen kell tanulmányoznia a gondjaira bízott minden egyes gyermek képességeit, hajlamait, jellemét, s ezekhez hangolja módszereit, nevelési eljárásait. A gyermekek megfigyelése szerinte ne ötletszerű akció legyen, hanem folyamatos pedagógiai tevékenység.*

---

Ezen gyakorlati nevelők közé tartozott *Guarino Veronese* is, aki Veronában született 1374-ben, és Ferrarában halt meg 1460. december 4-én. *Pier Paolo Vergerio* pedagógiai elveinek hatása alatt, fiatal korában humanisták módjára vándorolt: éveken át Konstantinápolyban tanult görögül, majd mint tanuló, később mint tanító bejárta Felső-Olaszországot. Érdekes véletlen, hogy Magyarországhoz egy másik szál is fűzi, ugyanis *Nagy Lajos* király udvari orvosának, *Conversino da Fignanonak*, Olaszországba visszaszármazott fia: Giovanni lett *Giovanni de Ravenna* néven tanítója a reneszánsz nagy nevelőinek, magának Guarinónak és *Vittorino da Feltrének* is. Már hatvanéves volt, amikor *Nicolo d’Este* meghívta Ferrarába, hogy az újra életre keltett egyetemen tanítson, s együttal fiát, Lionellót is nevelje. Ez a megbízás adott alkalmat arra is, hogy egy bentlakással egybekötött magániskolát: ún. *contuberniumot* szervezzen. Magát az iskolát és Guarino pedagógiáját fíanak, Battistának könyvéből (*De modo et ordine docendi ac studendi*) és *Janus Pannonius* epigrammáiból, főképp pedig *Panegyricus*ából ismerhetjük meg. Az iskola és a mester jó hírét tanítványai Európa szerte szétvitték, ahogy Janus *Guarinóhoz* című epigrammájában írta:

„Most az egész föld népe gyűl össze Tenálad,  
Mind idefut Hozzád: boldog adományod  
Forrásán azután tikkadt szíve frissül.”

A *Panegyricus* még nagyobb lelkesedéssel írja le, hogy nemcsak a legkülönbözőbb nemzetek fiataljai jönnek a mesterhez, hanem a különféle foglalkozású, korú emberek is szívesen látogatják előadásait:

„Osztály, kor, nem – egyremegy, áradnak seregestül,  
Tömve a gyűlésház emberrel: gyerekek, aggok,  
Lánykák, férfiak egymás mellett.”

Honnan is ered Guarino e nagy híre, hiszen ez idő tájt Olaszországban több jó hírű iskola is működött? Csakhogy ekkor olasz földön Guarinónál lehetett legjobban megtanulni görögül. A latin nyelvet is a mester által írt egyszerű, jól használható, praktikus nyelvtankönyvből tanulhatták a nebulók. A vers szavaival:

„Újult Róma Camillusnak mily sokkal adósa:  
Most a latin nyelv már éppigy adós teneked.”

S mivel a „zord Észak kegyeltje, messi világok kóborlója” az angol (*Panegyricus*), német, spanyol fiatalság, több magyar ifjú is tanult Guarinónál, a leghíresebben, Januson kívül így a magyar diákok a humanista stúdiumokat mindig az éppen legdivatosabb mestereknél tanulhatták. Egyetemünk akkortájt ugyanis nem volt, s az 1468-ban *Vitéz János* által alapított studium generale is életképtelenné bizonyult, még a kifejlődés stádiumában elsorvadt. 1447-től Guarino ferrarai iskoláját látogatták a már említett Januson kívül még *Kosztolányi György*, *Báthori Miklós* is, majd a mester halála után fiát, Battistáét például *Vetési László*, *Garázda Péter*, *Váradai Péter* is. A század utolsó évtizedeiben inkább Padovát és Bolognát favorizálták. A legkorszerűbb műveltséget az olasz iskolák adták, s mindazok, akik a budai nagyobb kancelláriába kerültek vagy akartak kerülni, egészen Mohácsig Itáliában tanultak. A 15. század fordulójára azonban a bécsi és a krakkói egyetemek is megújultak, észak-itáliai példára és ösztönzésre modernizálódtak, s mivel Magyarországhoz közelebb estek és olcsóbbak voltak, az olasz iskolák vetélytársaivá váltak. *Vitéz János*, Janus nagybátyja saját költségén több magyar ifjút is küldött Olaszországba, főleg Guarinóhoz Ferrarába tanulni. Választásának legfőbb kritériuma, szempontja: az új műveltség legteljesebb elsajátítása, vagyis nemcsak a latin, hanem a görög klasszikusok, és a görög nyelv ismerete is. *Vergerio*, a korai humanizmus jeles képviselője, Guarino barátja, 1417-től Magyarországon, *Zsigmond* király szolgálatában, udvarában tartózkodott, s haláláig Magyarországon élt, s utolsó éveiben sokat volt együtt *Vitéz Jánossal*. Közvetlenül talán mégsem csak az ő tanácsára küldte ifjú unokaöccsét: *Janus Pannoniust*, az akkor még *Kesinczei Jánost* Guarinóhoz. Hazánkban tartózkodott *I. Ulászló* kíséretében *Lassocki Miklós* krakkói főesperes, aki baráti kapcsolatban állt Guarinóval, s aki unokaöccseit még *Vergerióval* való ismeretsége előtt már Guarinónál taníttatta. Sok fiatalt küldött hozzá, s már kb. tíz éve jól ismerte az iskolát. *Vitéz János* rábízta a tizenhárom éves *Jánost Lassocki* gondjaira, aki mint Magyarországi nagykövete, római útja al-

kalmával 1447 tavaszán elvitte Ferrarába a kisfiút. Hét évig tanult itt a gyermek Janus: 1447 tavaszától 1458 nyaráig, utolsó négy évét a páduai egyetemen töltve.

Mi is volt tulajdonképpen Guarino konviktusa?

Az újjászervezett ferrarai Studión kívül volt Guarinónak egy magánkonviktusa: ugyanis szűkebb értelemben csak az számított tanítványának, aki Guarino házában lakott. Ezt a nevelési módszert még Görögországban, mesterénél, *Chrysoloras* házában tanulta, és már fiatalabb korában Velencében is alkalmazta. Guarino tanítói tevékenysége tehát két irányban folyt: a nyilvános iskolában nappal, amikor is délelőtt általában egy latin költővel, majd egy latin prózaíróval, délután pedig a görögökkel foglalkoztak.

„...Majd hazatérsz, s megebédelsz: tán kevéske az ínynék,  
mégis: a természetnek elég. Az evésre megint csak  
a latin és görög kódexek jönnek, utánuk  
sok vita zajlik irányításoddal, s megy, amíg csak  
messzi Nyugat táján nem hajlik alá a Nap útja.”

Este, sőt az éjszaka egy részében a mester kizárólag a konviktorokkal foglalkozott, akik a közvetlen felügyelete alatt tanultak, s így bármikor segítségül hívhatták egy-egy nehezebb feladatnál.

„...Így este a szűkebb kör van csak körülötted,  
ők veled együtt laknak. Nincs egyetlen üres perc:  
gyakran az álmod elűzve a zsír-mécs lángjai mellett  
hosszú éjeken át virrasztottunk, míg az egekből  
csillagraj bámul le a földre, kicsiny tüzeinkre...”

Tehát Janus is, aki magántanítványának mondhatta magát, egyúttal a ferrarai Stúdió-  
nak is növendéke volt. Ez az egész napos kemény tanulás, mely olykor belenyúlt az este-  
bébe is, nagyon kifáraszthatta az ifjakat, szomorúan ismétlődik versében a refrén:

„Én pedig egyedül grammatikát magolok.”

A nyilvános iskola tanulmányi rendjéről elég pontosak az ismereteink: ami kimaradt *Battista* könyvéből, arra megannyi utalást találunk a *Panegyricus*-ban. Az iskola tanmenete három részre tagolódott: elemi, grammatikai, retorikai fokozatra. Az elemi részben a helyes kiejtés és a latin helyesírás elsajátítása volt a legfontosabb, melyen Janus már valószínűleg túljutott, amikor idekerült. Így írt erről a *Panegyricus*-ban:

„Elsőként a helyes-szólásnak adod meg alapját,  
Oktatod aztán a helyesírás tudnivalóit:

Hogy ne hibázzon a nyelv, és félre ne csússzon a tollhegy.”

A második szakasz metodikus és történeti részre tagolódott. A metodikus részben a latin szóképzés törvényeivel, a ragozással, a prozódia és a metrika szabályaival foglalkoztak, melyről szintén bőven szólnak a *Panegyricus* sorai. Ebben a szakaszban kezdték el a görög nyelv tanulását. Végül is a megfelelő tankönyvek eddig a szintig elérhetőek voltak ebben az időben, így ezt a tananyagot Janus Pannonius Magyarországon is elsajátíthatta volna. A történeti szakaszban kezdődött el az új, humanista irányú továbbfejlesztés. Itt már antik szövegeket használtak a tankönyvek helyett. A diákok a történeti és a mitológiai ismereteket maguk gyűjtötték ki a szövegekből. A *Panegyricus* sok-sok utalása idézi a Guarino által megfajított, megmagyarázott mitológiai szimbólumokat, történeteket:

„Mégis a titkok föltárásban vagy a bajnok,  
Hogyha az ősmundák rejtett tanait magyarázod.  
Senki se tudja tenálad bölcsebben kibogozni,  
Mily burkolt értelme van egy-egy régi mesének.”

A harmadik szakaszban, a retorikai kurzusban az a legfontosabb a tantervben, hogy a filozófiába való bevezetéssel kapcsolja össze azt Guarino.

Mindez úgy hangzik, mintha egy kemény elitiskoláról lenne szó, ahol a gyermeki kobakokba a tudást tölcsejével önti a tudós tanító. S valóban, nem is lett volna ennél több ez

az iskola a valódi értelemben vett tanító mester, Guarino atyai szeretete, egyénisége, lelkülete nélkül, s bizonyára, nem is született volna meg az a hálás rajongástól, köszönet-től, szeretettől sugárzó dicsőítő ének, a *Panegyricus*. Talán még a tananyag összeállításánál, a didaktikai módszereknél is fontosabb a mester és a tanítványok közti bensőséges, szeretetteljes viszony. A humanista pedagógia nemcsak a klasszikus szerzők műveivel való intenzív kapcsolatba kerülést eredményezte, hanem egy új, szeretetteljesebb, embe-ribb, humánusabb viszony kialakítását is a nevelő és a gyermek, illetve az ifjú között. Még nyolcvanévesen is tanított, s mindvégig jellemző volt kapcsolatukra a tanítványok mély tisztelete és hálás szeretete, melyet ő családiás, meleg szeretettel viszonzott. Tiszta erkölcsé, lankadatlan munkakedve élő példaként állt a serdülő ifjak előtt:

„Jellemed éppoly tiszta. Ugyan ki riaszt el a büntől,  
Crantor-e vagy Reno nálad jobban?  
Mert oly könnyűszerrel még a viaszt se  
Gyúrja a kéz, ahogyan te az ifjú emberi lelket  
Formálod...”

Ez a fő nevelési módszere a testi fenytés helyett:

„Nem a szörnyű botra, a durva verésre  
Építsz: mások az eszközeid, főként a tekintély...”

Néha ugyan talán gyengekezünk is tűnhetett az atyai szeretet, olyannyira, hogy még Janus is csipkelődött rajta egy epés epigrammájában:

„Miért, Guarinóm, mért nem óvod meg a durva bűnöktől  
Elnéző atya te, gyermekeid seregét?  
Nem tudod azt, a minap mily csínyt követett el az egyik?  
Szolgálódnak vagy most az apósa bizony...”

Janus szatirikus epigrammaiban hamar érvényre juttatta vérbő, éles eszű, csipkelődő, a tekintélyt gyakran megkérdőjelező, társaival versengő, kamaszosan hengegő hangját. *Életkoráról* című versében ő az első kamasz költő, aki életkorának bűjút-baját versben énekl meg. Ezen epigrammák élményanyagát nagyrészt a ferrarai iskola és konviktus adta: diákcínyek, ugratások, a diáktársak egymás közti rivalizáló vetélkedések, perpatvarok, a későn vagy egyáltalán meg nem adott kölcsönök miatti veszekedések, a környezetében történő, gúnyolásra, csipkelődésre okot és alkalmat adó események, mint például a már fentebb idézett vers, melyben azon csipkelődik, hogy Guarino egyik fia elcsavarta cseléd lányuk fejét, vagy éppen a barbár származása miatt tett gúnyos megjegyzésekre írt verses feleletet:

„Megrágalmaztál, hogy medvetejen nevelkedtem  
Otthon. Gryllus, mert annyira vad vagyok én.  
Hát jó, nősténymedve a dajkám: néked azonban,  
Gryllus, nem medve volt az anyád, de szuka.”

Szatirikus-erotikus epigrammaiban Janus kiírja magából problémáit, vágyait, bosszúságát, mindezt olykor kegyetlenül őszinte stílusban, melyre ez a műfaj tömörsége, csattanóra épülése miatt különösen alkalmas. Így fricskáz egyet egyik fiútársa vélt vagy valószínű homoszexuális közeledésén (az ilyen jellegű homoszexuális közeledésekre, illetve alkalomadtán feltehetően kapcsolatokra a különböző fiúinternátusokban a nevelés története során szép számmal akadt példa) többek között a *Pindolára* című versben.

Erotikus epigrammaiban a kamasz társaság lefojtott, majd ki-kirobbanó erotikáját, vágyait, beszédmódját, atmoszféráját s egyben kora divatos „felnőtt” költészetének a kamasz ifjúk számára irigyelt és pikáns témáit örökölte meg a humanista költészet irodalmi eszközeivel. Például a már címében is a legpikánsabb témák egyikét jelző *De vulva Ursulae* című, melyben a hölgy titkos bájait örökíti meg az irodalmi paródia eszközeivel (az *Aeneis* 6. énekének alvilágjárását parodizálva), vagy melynek már címében is arról *Panaszkodik, hogy társai bordélyházba csalták*, s még ő az, aki az ártatlant játszva versben fenyegeti meg pajkosan társait:

„...ezt megtudja még pajkosan tőlem...”

Verseiben Janus leleményes fantáziával részletezi állítólagos kalandjait, túlfutott éjszakai élményeit, melyek ha valóban megtörténtek volna, a nagy vagány mélyen hallgatott volna róluk Guarino és a ferrarai környezete előtt, sőt Vitéz János sem hagyta volna szó nélkül védenca szabados kilengéseit, ha informátorain keresztül a fülébe jutott volna róla egy-két saftos történet. Guarino tanári működése alatt Janus volt a a letehetségebb, egyik leghíresebb diákja, akire méltán volt büszke a tanító, s talán elnézőbb is mint másokkal, bár a művelt, eszes ifjú a híres költő elődökre *Martialisra*, *Catullusra* hivatkozva kérte ki magának e témakra a költői szabadságot, a fikció szabadságát. Guarino szelíd szóval valószínűleg megfedte Janust csipkelődő, gúnyos vagy éppen erotikus epigrammájáért, s a pimasz kamasz a korholásra is pimasz elégiával felelt meg:

„Így szóltál, Guarino, míg olvastattad a könyvem:

Nem tanítottam ilyet. – Íme, bevallom, igaz,

Mesterem, erre te nem tanítottál, ám, amiből ez sarjadt – kérdezem én – nem te vetetted-e azt?”

Meg kell még említeni Guarino nevezetes tanulási módszerét, amit röviden kb. *munkaközösségnek* lehetne nevezni, melynek lényege, hogy bevonja a tanításba a haladóbb növendékeket, de anélkül, hogy segédtanárrá tenné őket. Így nemcsak a tanulás lett sikeresebb, hanem sokszor még egész életre szóló barátságok is szövődtek, mint például *Galeotto Marzio* és Janus Pannonius között is, amikor Galeotto is így tanította a számára később is oly fontos barátját.

Ennyit talán a kor egyik legkitűnőbb tanítómesteréről és iskolájáról, melynek virágkora nagyjából arra az időre tehető, amikor a magyar irodalom egyik valóban európai hírű és rangú költője, *Janus Pannonius* is itt tanult. Biztosan nem véletlen, hogy költészetében oly jelentékeny helyet foglal el ez az amúgy a világirodalomban is ritka téma: a nevelő, a tanító, az iskola, az iskolatársak megéneklése, versek által halhatatlanná tétele. A panegyricus: dicsőítő ének műfajáról megemlítendő, hogy tulajdonképpen alkalmi vers, s mint ilyen aktuális, alkalmi, s gyakran egyszeri jelleg emiatt ritkán hordoz valóban maradandó szépirodalmi értékeket, de a Guarino-panegyricus a különösen kiemelkedő kivételek közé tartozik. Költő életművének ilyen jelentős részét nemigen áldozta tanítójának azóta sem az irodalomban, s azóta sem írt le e témában ilyen meleg hangú, köszönő sorokat:

„...méltányos, hogy verseim atyja, Guarino,

Verset kapj tőlem, hisz e lant még érdemesebbet,

Mint a tanítóját, nem zengett úgysem idáig.

Ám, ha kihörpintetted volna fenéig a lelked

Bőséges forrását: hallhatatlan ragyogásod

Ormaid akkor se volnék soha képes elérni.

Most, hogy gazdagságból kicsi rész az enyém csak,

Mit tehetek mást, mint hogy megmutatom, ha erőm lesz:

Gondosan őrzöm a sok-sok jót, semmit se feledtem.”

### Irodalom

FINÁCZY ERNŐ: *A reneszánsz nevelés története*. Könyvértékesítő Vállalat, Bp. 1986.

HORVÁTH JÁNOS: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988.

HUSZTI JÓZSEF: *Janus Pannonius*. Janus Pannonius Társaság, Pécs 1931.

*A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk.: KLANICZAY TIBOR. Akadémiai Kiadó, Bp. 1964.

MÉSZÁROS ISTVÁN: *A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században*. Tankönyvkiadó, Bp. 1984.

MÉSZÁROS ISTVÁN: *Oskolák és iskolák*. Tankönyvkiadó, Bp. 1988.

PUKÁNSZKY BÉLA–NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995.